
*Т.П.Руденко,
доцент кафедри філософії НТУУ «КПІ»*

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ І СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

Найважливішим завданням суспільного розвитку України є формування особистості, що володіє достатнім рівнем знань і духовно-моральними якостями. У суспільстві відбуваються глибокі соціально-економічні та політичні зміни. В даний час в українському соціумі склалася ситуація, коли старі цінності багато в чому втратили свою значимість, а нові тільки створюються. Відродження українського суспільства потребує значної активізації наукових досліджень, розробки та вдосконалення теорій виховання, осмислення місця й ролі людини в цілісному суспільному процесі, адже здійснення завдань соціально-економічного, морального і культурного розвитку суспільства неможливе без формування творчої особистості.

Людина є продуктом як виховання і самовиховання, так і середовища, системи суспільних відносин в цілому. Процес формування особистості входить у систему суспільних відносин. Моральність, духовність, вихованість людей є неодмінною умовою прагнення до досконалості будь-якого суспільства. Виховання розглядається як діяльність із залучення людини до соціального досвіду в усіх його формах і проявах, а також із розвитку специфічних індивідуальних здібностей особистості. Воно містить у собі процес соціалізації і самовиховання.

Проблематика дослідження зумовила звернення до низки робіт сучасних західних і вітчизняних дослідників проблеми виховання та соціалізації особистості в її загальному вигляді, зокрема: Г.М.Андрєєва, В.Г.Городяненко, А.В.Мудрик, А.М.Щетиніна.

Виховання в широкому сенсі виступає функцією суспільства, яка забезпечує його розвиток шляхом передання новим поколінням людей соціально-історичного досвіду попередніх поколінь, відповідно з цілями і інтересами тих чи інших класів, соціальних груп. У вузькому сенсі виховання є процесом свідомого, цілеспрямованого і систематичного формування особистості, здійснюваного в рам-

ках соціальних інститутів з метою її підготовки до виконання певних соціальних функцій і ролей, до життєдіяльності в різних сферах соціальної практики і на різних ролях, у різних рольових композиціях.

Соціальні інститути беруть участь у виховному процесі, забезпечуючи стійкість і цілісність соціальної системи, а також її саморозвиток. Громадське життя має міцний, організований і свідомий характер. Воно ґрунтується на спільності цілей, інтересів і потреб людей. Адже переконання, бажання і потреби виявляються в будь-якому різновиді діяльності та поведінці людини.

Культурне виховання можна розглядати як одну з найважливіших форм взаємозв'язку між соціальним середовищем і конкретною особистістю. Різні сфери соціального середовища, такі як політична, економічна, духовна, по-різному впливають на свідомість і поведінку людини. У сукупності і взаємодії вони становлять середовище життєдіяльності індивіда. Вплив кожної зі сфер на виховання визначається кількома напрямками, а сама вона становить собою сукупність відповідних умов виховання, які визначають можливості впливу на поведінку людей. Кожна зі сфер формує певні очікування щодо поведінки. Ці очікування перетворюються соціальними інститутами кожної зі сфер в завдання, цілі виховання щодо формування відповідних рис та характеристик.

Під інститутом мають на увазі відносно стабільну і інтегровану сукупність символів, вірувань, цінностей, норм, ролей і статусів, яка управляє конкретною сферою соціального життя. За допомогою цих інститутів здійснюється зворотний зв'язок, тобто оцінюються ефективність виховання, відповідність його результатів очікуваній поведінці особистостей.

За інституціональними ознаками можна вирізнити виховання – сімейне, релігійне, соціальне. З погляду характеру відносин учасників виховання, його визначають як цілеспрямований вплив представників старших поколінь на представників молодших поколінь, як взаємодію старших і молодших за керівної ролі старших, як поєднання того й іншого типів відносин.

Роль різних соціальних інститутів у соціалізації дитини не однакова. Одні з них здійснюють стихійний вплив на дитину в процесі її розвитку та соціального становлення, інші ж виконують функцію цілеспрямованого впливу на формування її особистості. До таких соціальних інститутів, які можна з повним правом назвати

інститутами соціалізації, належать: родина, освіта, культура, релігія.

Сім'я є головним інститутом соціалізації, через який дитина засвоює основні соціальні знання, набуває моральних вмінь і навичок, сприймає певні цінності та ідеали, необхідні їй для майбутнього життя в даному суспільстві.

Іншим соціальним інститутом, що має таке саме важливе значення для успішної соціалізації дитини, як і сім'я, є освіта. Через неї дитина також долучається до цінностей, які панують у суспільстві. Забуваючи в процесі освіти знання, вона не тільки розвивається, але й адаптується до життя в суспільстві.

Предметне поле культури, як ще один соціальний інститут, вбирає в себе всі створені людством матеріальні і духовні цінності. Важко переоцінити той вплив, який чинить на дитину в процесі її становлення і розвитку культура: література, музика, живопис, засоби масової інформації та ін.

Релігія як соціальний інститут становить собою складну, цілісну систему особливих уявлень, почуттів, установ і різних об'єднань віруючих. Вічні духовні цінності, такі як любов і турбота про ближнього, чесність, терпіння, милосердя, співчуття, в духовному вихованні не замінні. Релігійні свята, традиції, релігійна музика мають великий вплив на засвоєння дитиною моральних суспільних норм і правил поведінки.

Роль різних соціальних інститутів у соціалізації особистості історично змінюється. На різних етапах розвитку суспільства ті чи інші з них мають різний вплив.

Виховання починається з перших проблисків свідомості у дитини. Воно виражається в тому, що їй вселяють поняття про недобре і про хороше, про те, що можна і чого не можна робити, пояснюють зміст того чи іншого явища. Навколишнє середовище близькі їй люди дають їй розуміння світу, мораль та інші основи поведінки.

Процес набуття дитиною певного соціального досвіду у вигляді знань, цінностей, правил поведінки, настанов і є соціалізацією. У ході її під час інтеграції в суспільство, в різні типи соціальних груп та структур відбувається засвоєння людиною цінностей, соціальних норм, на основі яких формуються соціально значущі якості особистості.

Соціалізація – безперервний і багатогранний процес, який триває протягом усього життя людини. Проте найбільш інтенсивно він відбувається в дитинстві і юності, коли закладаються всі базові

ціннісні орієнтації, засвоюються основні соціальні норми і відхилення, формується мотивація соціальної поведінки.

Процес соціалізації дитини, її формування та розвитку, становлення як особистості відбувається у взаємодії з навколишнім середовищем, яке впливає на цей процес за допомогою різноманітних соціальних чинників.

Соціальне середовище освоюється поступово. Якщо по народженні дитина розвивається в основному в сім'ї, то надалі вона освоює все нові і нові соціальні осередки, а саме – дошкільні заклади, школу, відвідують культурні установи, друзів. З віком освоєне нею соціальне середовище все більше і більше розширюється.

Зрештою нагромаджується певний соціальний досвід. Як зазначає А.М.Щетиніна, «головний сенс соціального розвитку дитини полягає в присвоєнні суспільної сутності людини – від рефлексії, самооцінювання, самоствердження до самосвідомості, соціальної відповідальності, соціальних мотивів, потреби у самореалізації своїх можливостей, суб'єктивного усвідомлення себе самостійним членом суспільства, розуміння свого місця і значення в ньому» [1, 7].

Відносини людини і зовнішніх умов соціального середовища, її життя в соціумі мають характер взаємодії. Соціальне середовище – це ще й різні спільноти людей, які характеризуються особливою системою стосунків і правил, що поширюються на всіх членів певної спільноти.

Розвиток самосвідомості в ході соціалізації особистості – процес, контрольований і зумовлений постійним збагаченням соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності і спілкування людини. Тож процес соціалізації – це єдність змін всіх трьох розглянутих сфер: діяльності, спілкування й самосвідомості. Широта соціалізації оцінюється за тим, наскільки соціально зрілою й розвинутою є особистість. А це залежить від великої кількості факторів: соціальних ролей індивіда, його соціального досвіду, типу індивідуальної акцентуації соціального поведіння як особистості.

Представники різних філософських течій пояснюють процес розвитку людини по-різному. Представники ідеалістичної філософії вважають, що людина розвивається стихійно, некеровано, спонтанно; вона вдосконалюється незалежно від умов життя, лише завдяки вродженим особливостям; розвиток її фатально зумовлений її долею, в якій ніхто нічого змінити не може. Науково-матеріалістична

філософія трактує розвиток індивіда як властивість живої матерії, притаманну їй завдяки властивим їй одвічному руху й саморуху. У підсумку відбувається становлення людини як біологічного виду і соціальної істоти.

У процесі власної життєдіяльності людина виробляє і розвиває в собі багато соціальних властивостей і якостей, які характеризують її суспільну суть: свідомість, мову, навички поводитися з речами і предметами, поведінку в сім'ї, суспільстві. Одна з найважливіших функцій її соціалізації є освоєння нею соціальних ролей – у сім'ї, в групі однодумців, однолітків, однокласників, співробітників, без яких особистість лишилася б непізнаною, самотньою в суспільстві.

Спілкування диференційовано і у кожній соціальній групі насичене своєрідними символами. Бажаючи бути зрозумілим, людина оволодіває цими символами. Повноцінна соціалізація передбачає вільну поведінку особистості в тих групах, спілкування в яких представляє для неї інтерес.

Суспільство впливає на людину, пред'являє їй свої вимоги, але й людина вносить щось своє, певною мірою впливає на нього, змінюючи його. Суспільство може сприймати людину, якісь її вчинки, а може й відкидати; може ставитися до неї доброзичливо, а може й неприязно. Ставлення його до людини визначається тим, наскільки її поведінка відповідає його очікуванням. А поведінка індивіда багато в чому визначається тим, яку позицію він займає в суспільстві. Кожна позиція визначає певні вимоги щодо людини і водночас дає їй якісь права. Така позиція людини в суспільстві, що характеризується певними правами і обов'язками, є соціальним статусом. Статус визначає поведінку людини в суспільстві – в певних ситуаціях особистість поводить відповідно до свого статусу. Очікувана поведінка, зумовлена статусом людини, визначає її соціальну роль, засвоєння різних соціальних ролей є найважливішою складовою процесу соціалізації особистості.

У процесі свого розвитку – в дитячому садку і школі, у спортивній секції і дитячих громадських організаціях, у спілкуванні з однолітками – дитина засвоює ролі члена колективу, товариша, учня, лідера і багато інших. Освоєння механізму рольової поведінки забезпечує їй успішне залучення в соціальні відносини, оскільки дає можливість пристосовуватися, адаптовуватися до кожної нової ситуації або позиції протягом усього подальшого життя. Цей процес

пристосування індивіда до умов соціального середовища називається соціальною адаптацією.

Соціальна адаптація дитини є неодмінною умовою і результатом її успішної соціалізації, яка відбувається в трьох основних сферах: діяльності, спілкуванні і свідомості. У сфері діяльності в дитини відбувається розширення видів діяльності, орієнтація в кожному виді, його осмислення та освоєння, оволодіння відповідними формами і засобами діяльності.

У сфері спілкування відбувається розширення кола спілкування, наповнення і поглиблення його змісту, засвоєння норм і правил поведінки, ustalених у суспільстві, панування різних його форм, прийнятних у соціальному оточенні дитини, і в суспільстві в цілому. У сфері її свідомості відбувається осмислення нею, дитиною, своєї соціальної належності і соціальної ролі, формування самооцінки.

У процесі соціалізації і, зокрема, соціальної адаптації дитини виявляється об'єктивна потреба людини бути таким, як усі. Але паралельно з цим у процесі індивідуального розвитку особистості поступово формується інша об'єктивна потреба у виявленні себе. Дитина починає шукати способи та засоби для її самовираження. У підсумку відбувається її індивідуалізація, яка виражається в тому, що ті чи інші соціально значущі якості та властивості певної особистості виявляються в індивідуальній, властивій саме цій людині формі, що її соціальна поведінка, попри всю спільну зовнішню схожість з поведінкою інших людей, набуває рис неповторності, унікальності. Соціальний розвиток дитини відбувається у двох взаємозалежних напрямках: соціалізації та індивідуалізації.

Якщо під час входження дитини в соціум встановлюється рівновага між процесами соціалізації та індивідуалізації, коли, з одного боку, вона засвоює норми і правила поведінки, прийняті в даному соціумі, а з іншого боку – проявляє свою індивідуальність, то це означає, що відбувається інтеграція дитини в соціум. При цьому відбувається взаємна трансформація і особистості, і середовища.

Ці процеси відбуваються на всіх рівнях соціуму, в тому числі і під час входження дитини в будь-яку конкретну групу, спільноту людей, і впливають на формування її певних особистісних рис. А якщо не відбувається процесу адаптування дитини до групи, то в неї може з'явитися сором'язливість, невпевненість у собі, безініціативність, що зрештою призведе до серйозної особистісної деформації.

Вплив виховання на процес соціалізації динамічно змінюється з часом. Чим менша дитина, тим сильніший виховний вплив на становлення і розвиток особистості. З часом, мірою дорослішання частка виховного впливу зменшується і зростає міра самостійності дитини у виборі і перевазі тих чи інших соціальних цінностей та орієнтирів, її власного впливу на свій розвиток. Юна людина послідовно підключає і використовує основні канали самопізнання: оцінювання, думки інших людей, соціальне порівняння, а також самооцінювання.

У процесі саморозвитку сприйнята інформація використовується особистістю для створення тих чи інших понять, з яких і складається її світогляд. Стійкість, фундаментальність цієї системи поглядів, на якій позначилась вся робота з становлення індивіда, визначає послідовність його поведінки, чіткість і передбачуваність його особистої позиції. Характер ставлення особистості до дійсності безпосередньо пов'язаний з проблемою збалансованості в ньому мотивів свободи і відповідальності у виборі вчинку, дії [2].

Підсумком виховання, самовиховання і позитивного впливу інших соціальних факторів – культурно-історичних і релігійних традицій, засобів масової інформації – є природний процес інтеграції дитини в суспільство, а саме – її соціалізація.

Соціальне виховання людини відбувається також у процесі планомірного надання умов для її позитивного, з точки зору суспільства і держави, розвитку та створення певної ціннісної орієнтації. Воно здійснюється у спеціально створених виховних організаціях – від будинків дитини та дитячих садків до шкіл, вищих навчальних закладів, центрів соціальної допомоги. До цього процесу залучаються також організації, для яких процес виховання не є провідним, а нерідко має другорядний характер: політичні партії, корпорації, фірми тощо.

Держава і суспільство створюють також спеціальні організації, в яких здійснюється виховання людини, що має ті чи інші проблеми. Взаємодія між виховними організаціями різного типу зумовлена їхніми функціями і об'єктивно може виявлятися у взаємному залученні у процес соціального виховання різних соціальних груп населення.

Так, школа забезпечує необхідний мінімум виховання всіх дітей, професійні навчальні заклади дають відповідну підготовку підлітків, позашкільні установи створюють додаткові і дуже важливі

умови для задоволення і розвитку індивідуальних здібностей та інтересів особистості.

Процес виховання реалізують різні групові та індивідуальні суб'єкти, що мають власні ціннісні орієнтації, стереотипи, забобони і вносять у зв'язку з цим суттєві корективи у вимоги суспільства. Внаслідок цього, з одного боку, у практиці виховання народжуються інновації, а з іншого боку і вихователі, і вихованці проявляють консерватизм, що має глибокі історичні, етнічні, релігійні та соціально-психологічні коріння. Тому в рамках однієї державної системи виховання існують різні виховні методики, стилі взаємодії та керівництва [3].

Результат виховного процесу в будь-якому суспільстві залежить від цілей, засобів, характеру взаємодії між суб'єктами виховання, від обміну інформацією, ціннісними установками. Ефективність виховання визначається тим, які особистості в цьому процесі беруть участь, якою мірою вони самі відчувають себе особистостями і вбачають особистість в кожному з тих, з ким вони взаємодіють. Зміст такої взаємодії визначається соціальною реальністю і соціальною практикою, ідеологічними системами й установками конкретного суспільства навколишнім соціальним середовищем.

Як бачимо, проблема виховання і формування особистості є однією з одвічних проблем філософії, соціології, педагогіки. Виховання і соціалізація лишаються не тільки одними з найбільш масових форм людської діяльності, а й продовжують нести основне навантаження з формування соціально значущої особистості, оскільки основне завдання виховання полягає в зміні людини в напрямі, який визначають суспільні потреби. Це – процес з передавання новим поколінням суспільно-історичного досвіду, здійснення планомірного і цілеспрямованого впливу, що забезпечує формування особистості, її підготовку до суспільного життя.

Формування особистості відбувається з певними світоглядними, моральними, естетичними настановами і життєвими устремліннями суспільства. Воно спрямоване на залучення людини до цінностей культури, а також полягає в індивідуалізації, у набутті особистістю власної думки і позиції.

Попри всю важливість цілеспрямованої виховної діяльності, вирішальний вплив на формування свідомої особистості, освоєння нею норм поведінки має навколишнє соціальне життя. Включившись у систему суспільних відносин і змінюючись у процесі діяльності,

людина набуває особистісних якостей і стає соціальним суб'єктом. Усвідомивши свою самість, визначивши своє місце в суспільстві і свій життєвий шлях, людина збагачує свою індивідуальність, сповнюється почуття гідності і свободи, які дозволяють відрізнити її від будь-якої іншої особистості, вирізнити серед оточуючих. Формування професійної та творчої особистості має стати основною метою суспільного розвитку та держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андреева Г.М.* Социальная психология. Третье издание. – М.: Наука, 1994.
2. *Шарден П.Т.* Феномен человека. – М.: Наука, 1987. – 240 с.
3. *Щетинина А.М.* Социализация и индивидуализация в детском возрасте. – Великий Новгород: Нов ГУ им.Ярослава Мудрого, 2004. – 132 с.

Руденко Т.П. Роль соціальних інститутів у процесі виховання та соціалізації особистості. Соціально-філософська рефлексія.

У статті розглянуті виховання як суспільний процес, роль соціальних інститутів, а також роль соціальної макро- і мікросередовища у цьому процесі в контексті етапів формування особистості. Визначено етапи соціалізації особистості, основні соціальні функції соціалізації, а також розглянуто становлення особистості в системі суспільних відносин.

Так визначена роль різних соціальних інститутів у процесі соціалізації людини: родина, освіта, культура, релігія. Також проаналізовано процес засвоєння особистістю різних соціальних ролей та вплив інформаційного середовища на формування її світогляду. Освоєння механізму рольової поведінки дає можливість успішного залучення людини у соціум.

Ключові слова: соціальні інститути, виховання, соціалізація, особистість, соціальне середовище.

Руденко Т.П. Роль социальных институтов в процессе воспитания и социализации личности. Социально-философская рефлексия.

В статье рассмотрены воспитание как общественный процесс, роль социальных институтов, а также роль социальной макро- и микросреды в этом процессе в контексте этапов формирования личности. Определены этапы социализации личности, основные социальные функции социализации, а также рассмотрено становление личности в системе общественных отношений.

Так определена роль различных социальных институтов в процессе социализации человека: семья, образование, культура, религия. Также проанализирован процесс усвоения личностью различных социальных ролей и влияние информационной среды на формирование ее мировоззрения. Освоение механизма ролевого поведения дает возможность успешного привлечения человека в социум.

Ключевые слова: социальные институты, воспитание, социализация, личность, социальная среда.

Rudenko T.P. The role of social institutions in the process of education and socialization. Social and philosophical reflection.

The article deals with education as a social process, the role of social institutions, and the role of social macro and micro environment in this process in the context of the stages of identity formation. The stages of socialization, basic social function of socialization, as well as discussed the formation of personality in the system of social relations.

So defined the role of various social institutions in the process of socialization: family, education, culture, religion. Also analyzed the process of mastering the personality of different social roles and influence the information environment on the formation of its worldview. Mastering the mechanism of role behavior enables success in attracting human society.

Key words: social institutions, education, socialization, personality, social environment.